

Mirkovac

Ulagalo se u postojeće te izgradnju novih pogona. Kolokvijalno ćemo svi ta naselja nazvati selima, no to ne bi bilo u potpunosti točno. Iako se radi o ipak malom broju stanovnika, činjenica je da se radi o planskim naseljima, strogo podijeljenima na zone, na uređenoj prometnoj shemi. Grade se i višestambeni objekti, gdje su stanari iz više stanova koristili zajedničku kuhinju i kupaticu. Pojava je to karakteristična tek za stanovanje sredine 20. stoljeća - neke će sigurno asociirati na komunalne kuhinje sovjetskih zgrada, potpuno ispravno. Za naglasiti je i parkovno uređenje uz upravne zgrade u pustarama, karakteristiku gradova, a ne sela. Nažalost, od tih se parkova održao tek Park Marije Kristine u Kneževu, danas neuređen. Sve to upućuje na urbani karakter naselja. Sela u pravom smislu nastaju spontano, gotovo stihijски, organski se razvijaju. Od sela ne očekujemo red. Kuće su često slične, uvjetovane podnebljem, ujednačene vernakularnim obilježjima koja proizlaze iz funkcionalnih zahtjeva, ali ipak individualne, građene od strane obitelji koja u njima živi te ih prilagođava svojim potrebama. Uniformnost je svojstvena gradovima. K tome, ključno obilježje ruralnog je povezanost s tradicijom. Tamo se socijalizacija događa većinom uz religijske obrede, ako izuzmemo susrete prilikom obavljanja poslova. Na pustarama toga nema. Ljudi su se upoznawali u kinu, ne na misi. Tko iole poznaje industrijsku baštinu Istre tijekom talijanske okupacije, vrlo vjerojatno će se sad sjetiti Raše i Podlabina, planskih rudarskih gradova. Oni su organizacijom nalik pustarama: industrijski pogon i gospodarske zgrade su na jednom kraju naselja, duž pravocrtne ulice s dvoredom postavljene su tipске kuće, uglavnom dvo-

Kozjak

domke, uz središte naselja nalazi se škola, gradski trg s opskrbom, a u njihovu slučaju i crkva. Istina je da su dva istarska primjera karakterom bliže gradovima - više je tu stanovnika, a i arhitektura tih gradova je, pa, talijanski modernistička. Sasvim druga razina. Kasnije se grade takva naselja i uz tvornicu Borovo u blizini Vukovara, također izgledom bliže predgradu nego selu, a postoje i primjeri južno od Osijeka i u okolici Đakova. No pustare postoje u tom obliku, neusporedivo s bilo čim tad, od sredine 19. stoljeća. Zato Raša i Podlabin nalikuju njima, a ne obratno. A danas? U nekim selima na mjestima pustara živi i dalje malobrojno stanovništvo - u pravom smislu riječi, jer mogli biste ih prebrojiti na prste ruku. Od nekih su ostali tek toponimi za prazne nizine, neka su potpuno opustošena sela, gdje ono što je preostalo od nekadašnjih pogona i te malobrojne kuće uz cestu, natruha planskog urbanizma, podsjećaju da se tu moglo živjeti. A moglo se i teško.

Daleko od toga da je taj život bio lagan. Prema zapisima i svjedočanstvima, radnije dan započinjao u 3 ili 4 ujutro i trajao sve do večeri, uz prilagodbe godišnjim dobima. Djeca su se u osnovnoškolskoj dobi (školovala su se obvezno) pripremala za rad u pogonu uz kojeg žive. Postojale su četiri škole na području baranjskih pustara, četiri izdužene prizemnice sa stanom za učitelja, od kojih više nijedna nije u funkciji. Radnici su prelaslom s vlastitinstva na kapitalističko gospodarstvo imali pravo na bolovanje i zdravstvenu skrb. Nisu po nju morali potegnuti do prvog većega grada. U većim su pustarama postojali domovi zdravlja, u manjim liječničke ambulante. U 20. stoljeću grade se domovi kulture i kino dvorane, postavljaju se predstave i organiziraju plesnjaci. Nakon 12-satnog radnog dana, mladi odlaze gledati filmove, ostaju na zabavama do kasno u noć, tako se i upoznaju. Mađari, Hrvati, Nijemci, Srbi, kasnije i Talijani... Svi oni stvaraju svoj jedinstveni, pustaraški identitet,

neovisan o religiji ili podrijetlu. Sezonski radnici kao nadničari stižu iz Like, smješteni su u barakama na rubovima naselja. Vraćaju se kući i govore o "obećanoj zemlji". Upravo je to obećana zemlja kad u debitantskom filmu Veljka Bulajića iz 1959. "Vlak bez voznog reda" ljudi u nevjerici gledaju u čudesni kukuruz kakav kod njih ne rodi, ona za koju vrijedi ostaviti krš i kamenjar, ukratci se na taj vlak sa svime što su ljudi posjedovali - istina da to nije bilo mnogo, no nije ni sasvim nezatno. Ta obećana zemlja, koja je danas potpuno zaboravljena. Uzduž ceste stoji obrasla zgrada skladišta koje više ništa ne čuva i niz dvodomici prekoputa. Taj prizor sažima veći tih sela danas. Čuju se ptice, dogodit će se i da protrič srna, ali razgovor ili slučajno cika djece - gotovo nemoguće. Kuće su u nizu, za razliku od tradicionalne baranjske kuće u tipičnim selima, okrenute su dužom stranom ulici, jer kroz isti trijem ulazi više obitelji, svaka u svoju jedinicu. Danas u njima živi ponegdje jedna obitelj. Negdje nitko. Dvorišta su mala i korisna, nema pretakanja života iz kuće na van. Kad bi stigli i to! Baranju obilazim biciklom od svoje 15. godine. Što je dulji razmak mojih posjeta zadnjih godina, propadanje koje zatičem je veće. Od tih preostalih sela, najbliže Osijeku nalazi se Podunavlje, nekad najveća govedarska farma, danas bez ijednog stanovnika. Većina će vjerojatno prvo prepoznati Tikveš. Danas mahom vikendaško naselje, gdje je svojevremeno Tito odlazio u lov i boravio u dvorcu, u kojem je sad uprava Kopačkog rita. Živi muzej pustara je Mirkovac, jedno od većih naselja, smješten u samom središtu Baranje, s još vidljivom urbanističkom strukturom, očuvanim kućama upravitelja te, u usporedbi s okolnim kućama, zaista impozantnim industrijskim sklopom skladišta za žitarice, vodospreme i rampe za utovar. Živ je tamo i, ne biste vjerovali, nogometni klub. Posljednja trgovina cijelog tog prostora je pak zatvorena prošle godine. Nadrealno djeluje i kompleks nekadašnje tvornice Vitaminka uz cestu u Kozjaku. Cestu koja ima dvostruki dvored uz kanal i dva reda planski izgrađenih dvodomici, urbanizam raskošan i za gradska naselja. Kozjak je i dalje donekle živo mjesto, pa tako uz jednu od naseljenih kuća stoji postavljen čak i dječje igralište. Višestambene jedinice s čak šest stanova moguće je zateći u Sokolovcu. Vremenom su pregrađivane i adaptirane, da bi bile potpuno napuštene, a preostalo stanovništvo iseljeno u nove zgrade u Kneževim Vinogradima. Teško je u tom selu zamisliti svaku onu subotu kad su se organizirali plesnjaci. Ostaci povijesti vidljivi su još i u Jasenovcu, uz kojega je u 20. stoljeću osnovano centralno groblje svih pustara, bez vjerskih obilježja dakako, te Zlatnoj Gredi uz obalu Dunava, turističkom odredištu bez stanovnika.

Posljednje sam obišla Kneževo, ipak je najudaljenije od Osijeka. U osnovi ono nije pustara, nego središnje upravno mjesto. U blizini granice s Mađarskom i dalje je naseljeno, s nizom dvokatnih stambenih zgrada, tako izdvojeno djeluje kao predgrade, jedan potpuno drugi svijet od svih onih pustih sela južno. Zaraslim Parkom Marije Kristine šetao je Zvonimir, s mobitelom zataknutim u džep hlače iz kojega u tišini parka svira "Sugar, Sugar" The Archies. Oni nisu nastupali u Domu kulture koji sad zjapi prazan uz cestu, no svi bendovi

zna objasniti zašto. Imao je najljepšu djevojku u Hrvatskoj, prisjeća se, ona se htjela udati, ali on nije. Sad živi sam, no ne zadugo - idući tjedan leti iz Zagreba za Island, tamo ga čeka nova djevojka, upoznao ju je preko Facebooka. Otići će i Zvonimir iz Baranje. Ni ja se vjerojatno dugo neću stići vratiti. Idemo nazad kroz park, iz džepa mu svira Cher, a on kaže za kraj: "Najbolja je bila Jugoslavija". I neka se ne udajem, još bolja je sloboda. Ovaj put se vraćam autom, hvatam mađarski radio i čini se da drugačije ne bi moglo. Na povratku iz Kneževa, prolazim

Ceste iz Baranje su puste i ravne, a tek one prema Baranji - i sama vožnja je dovoljna za poći na taj put. Zapamtite: Podunavlje, Kozjak, Sokolovac, Jasenovac, Mirkovac, Zlatna Greda, Kneževo...

Kopački rit

Jugoslavije jesu, kaže mi Zvonimir. Tko su njemu svi ne znam, no neupitno je da ih je bilo puno. Prolazimo put od dvorca - nekadašnje upravne zgrade do crkve svetog Georgija, govori mi da su nekad održavali taj park, a sad niti ima tko, a i za koga? Ovdje je išao u školu, pokazuje mi put, ali školu su raznijeli u zrak i sad ni puta, a ni djece. Kako se približavamo crkvi, upozorava me da ne prolazim kroz trijem, past će mi nešto na glavu. Pokazuje mi na jedno brdašce na rubu parka i govori kako su se s njega sanjvali. Ispod su zakopane staklene boce, ne

i kroz Branjin Vrh, u blizini je i naselje Šećerana, nešto dalje Širine, ali više ne postoji Sudaraš, Bodorfok, Malo Kneževo, Čirina Ada... Ceste iz Baranje su puste i ravne, a tek one prema Baranji - i sama vožnja je dovoljna za poći na taj put. Zapamtite: Podunavlje, Kozjak, Sokolovac, Jasenovac, Mirkovac, Zlatna Greda, Kneževo... Ipak, tko je u mogućnosti, neka uzme bicikl. Nema boljih staza za to u Hrvatskoj, to odgovorno tvrdim. U slušalicama neka je László Kollár-Klemencz. Pripazite na one srne i pokojeg vepa. Ostalo prepustite Baranji.